

AZ ISIS-TISZTELET SZEREPE AZ Ó-EGYIPTOMIAK MÁGIKUS GYÓGYÁSZATÁBAN

Dr. REGÖLY-MÉREI GYULA (Budapest)

A Westcar-papyrus elbeszélése szerint, amikor a Ré-napis-
tentől teherbe jutott Reddedt szülésének ideje közeledett,
akkor a napisten kívánságára négy istennő – közöttük Isis is –
segítséget nyújtott a vajúdónak. Az elbeszélés eredeti célja az
lehetett, hogy bizonyosságát adja az új uralkodóház (V. dynastia)
isteni eredetének, az új fáraók csupán isteni származásuk révén
fogalhatták el a királypantheonban legitím jogukat és vesztették
el a trónbitorlók jellegét. A Westcar-papyrus azonban az orvos-
történész számára is érdekes. Leírja ugyanis az ó-egyiptomiak
szülését. A szülés, a leírás szerint, téglából készült szülészéken
ülő helyzetben történt. A templomi reliefek (pl. az Ermenti-i és
Dendara-i faliképek) ugyancsak úgy ábrázolják az ó-egyiptomiak
szüléseit. A Westcar-papyrus beszámol arról, hogy a jövődő fá-
raóknak születését csodás és ünnepélyes előjelek előzték meg
(mint Dedi varázsló jóslata Chufu fáraó előtt) és kísérték is (a
szülés után: a szülészék tégláinak jóslata). Ennek ellenére Isis
nem végez a szüléskor semmilyen mágikus jellegű cselekedetet,
legalább nem a gyógyítás érdekében. Isis és isteni társnői földi
asszony képében jelennek meg (Westc. 9,22). Az istennőkkel
együtt, Isis ténylegesen levezeti a szülést és ennek megfelelően
a vajúdo előtt foglal helyet. A mese elmondja, hogy az istennők
szabályosan ellátták a köldökzsinórt. Nem Isis, hanem Heket
gyorsítja meg a szülés lefolyását, ami tulajdonképpen mágikus

cselekmény. Ebben a korán keletkezett, de Breasted szerint csak ezer évvel a IV. dynastia uralkodását követően leírt mondában, Isis még adequat gyógyítást végez és ugyanúgy viselkedik, mint bármely tapasztalt asszony, akit az ősi népek szokása szerint szüléshez hívnak segítségül. Ennek megfelelően a mágikus gyógyászat későbbi varázsmondásaiban és ráolvasásaiban nem nyer felemlítést Isisnek és a többi istennőnek a Westcar-papyrus mondája szerint végzett gyógyítása, egyetlen ún. orvosi papyrusban sem találunk erre vonatkozó utalást. Az istennők jelenléte csupán arra szolgál, hogy ünnepléssé tegye a jövődő fáraók születését, de egyúttal olyan alapot is keres, mely bizonyíthatná a földön élő „jóságos isten” (a fáraók jelzője) földi kiváltságát. Grapow alapvető munkájában hivatkozik Chassinat (Mammisi d'Edfou) és Sethe közlésére, hogy Amun is nyújtana („als Lufthauch”) a szülőknek segítséget. A korai Westcar-papyrusban természetesen még nem lehet szó Amun ilyen szerepéről.

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményeinek egyik régebbi számában (10–11, 225 f) alkalmam volt azt a felfogásomat kifejteni, hogy valamennyi ősi nép gyógyászatának történetében a primaer empiria és későbbi mágia között *átmeneti időszak* áll fenn. Egyiptomban az átmeneti időszak folyamán a mágia egyre nagyobb szerephez jutott az orvostanban, míg végre teljes egészében kibontakozott, a mágikus gyógyítás szakasza.

A mágikus gyógyítás Egyiptomban a Ptolemaida időkben érte el tetőfokát. Az Isis-tisztelet Egyiptomban a görög időkben rohamosan megerősödött, a római korban pedig elterjedt a római világbirodalom egész területén. Anélkül, hogy mélyebb összefüggések feltételezésére jogot formálnánk, mert ez az egyiptológusok feladata, mindössze annyit állapítunk meg, hogy Egyiptomban a mágikus gyógyászat kiszélesedése időrendiségében meg lehetőségen megegyezik az Isis-tisztelet fénykorával. A válaszadás mindenesetre túlhaladja az orvostörténész szakterületét. Annak ellenére, hogy az ó-egyiptomiak mágikus gyógyászatában Isis nem rendelkezik kiváltságosabb szereppel, mint a többi gyógyító-isten, mégis az orvosi papyrusok varázsmondásaiban egészen különleges helyzetet foglal el.

Az ó-egyiptomi orvostanban igen változatos formában jelennek meg az Isisszel kapcsolatos gyógyító eljárások és varázsmondások. Az ún. orvosi és egyéb papyrusok alapján Isis gyógyászati vonatkozásait a következőkben foglaljuk össze:

a) Isis szerepe nem mágikus, hanem földi asszony képében végző gyógyítást. Ilyen módon ábrázolják a Westcar-papyrus mondjában.

b) Mágikus elemek kerülnek azonban akkor előtérbe, amidőn azt tételezik fel, hogy Isis a gyógyszereknek az alkalmazáskor adna különleges bűvös hatást. Erre példát az Ebers-papyrusban (I,12-2,1) találunk, a kötések levételekor használatos szövegrészben. Plutarchos arról tudósít, hogy a kyphi elnevezésű, előtűnk ismeretlen összetételű gyógyszer elkészítésekor Egyiptomban szent szövegeket recitáltak. Ez a szokás a kései időkben is fennmaradt.

c) A voltaképpeni orvosi szöveg bevezetéseként az Ebers-papyrus (I,1-11) arról ír, hogy az írásra Thoth isten tanította az emberiséget és ugyancsak ő ajándékozott egyes recepteket. A különböző orvosi papyrusok megbízhatóságát azzal fokozták az egyiptomiak, hogy azokat istenekkel hozták kapcsolatba, vagy pedig azt állították, az eredeti szöveget valamelyik templomban találták meg. Hatékonyabbnak vélték a gyógyszereket is az egyiptomiak, ha hozzáfűzték, hogy istenek állították össze a receptet. Ez a vonás azonban nem teológiai sajátossága Isisnek, mert ilyen vonatkozásban Nut és Tefenet istennők is szerepelnek (l. később). Grapow ismerteti ugyanis az Ebers-papyrus hat olyan receptjét (46,10-47,10), amelyet különböző istenek készítettek volna. Közülük öt recept a Hearst-papyrusban is előfordul (5,7-6,2). A sorozat utolsó receptjét (Eb. 247), mely mézből és növényi anyagokból kevert kenőcsös borogatószer, a szöveg szerint, maga Isis állította össze Ré-napisten részére. Diodorus Sicculus azt írja, hogy az egyiptomiak közvetlenül Isistől származtattak több gyógyszert.

d) A turini papyrusban és Beatty-VII. papyrusban található Ré-monda szerint Isis méreggel átitatott varázslatos tövist (skorpióméreg?) készített, amitől Ré megbetegedett, majd

amikor célját elérte és megismerte az „isteni titkos nevet”, ismét meggyógyította a kínoktól verejtékében fürdő napistent.

e) Gyakori az is, hogy a gyógyítási effektus növelésének reményében a beteg Isisszel azonosítja magát. Erre az Ebers-papyrus 811 (95,7–14) számú varázsmondásában találunk példát, ahol az asszony fájdalmas emlőit Isis-nek a szülés után beteg melleivel hasonlítja össze. Ebben az esetben sincsen szó kizárólagosan ráolvasásról, mert a szöveg tényleges gyógyszert is felemlít. A varázsmondások az ó-egyiptomi gyógyászatban valóban rendszerint csak adjuvans szereppel bírnak, mert a ráolvasás mellett majdnem mindig valódi gyógyászati utasítást is találunk. Igen ritka azon esetek száma, ahol nem kíséri recept a varázsmondást.

f) Ismét újabb varázsmondásokban Horushoz hasonlítja a beteg saját személyét. Ilyenkor természetesen Harsieseről, Isis fiáról van szó, s nem az ősi világkirály-istenről, a Horus-Sólyomról. Példaként az Ebers-papyrus 69,3–5 varázsmondását említjük, ahol a pusztában égést szenvedett Horus szerepel. A ráolvasás szerint Isis vizeletével oltja el a lángokat, ami azonban nem obszcén elem, hanem az ó-egyiptomi koprotherápia mágikus analógiája. A szövegben ennek ellenére tényleges gyógyszerre vonatkozó utasítás is szerepel. „Olyan asszony teje, aki fiút szült – gummi – kosszörzet teendő az égési sebre” – Grapow fordítása szerint. Magas koleszterin-tartalma miatt a kosszörzet feltehetően tapasztalat útján került a recept alkatrészei közé.

g) Az előbbieken említettük már, hogy a gyógyászatban az empiriás és mágikus szakasz között átmeneti időszak állott fenn. Grapow meggyőző vizsgálatokkal bizonyította, hogy az újabb keletű papyrusok (londoni papyrus, Brit. Mus. 10,059; „Zauberprüche für Mutter und Kind”, Mus. Berlin 3027, ed. Erman; turíni papyrus; leideni papyrus stb.) szinte jellemzően nagy számban tartalmazzak mágikus vonatkozású részleteket. A 3027 számú berlini papyrus arról is tudósít, hogy Isis mágiával gyógyította meg fiát. Mivel Isis bűvös módon szüntette meg kisfiának forróságát, azért lázas betegségek esetén az egyiptomiak gyakran fordultak Isishez (pl. Ram. IV. C. 12–15; láz és székrekedés esetén; l. Grapow).

Az ókori Kelet mystikus-mágikus gyógyeljárásai még Galenos

fellépése előtt terjedtek el Rómában. Galenos természettudományos megállapításai ellenére mágiával telítődött a postgalenosi idők orvostana is. A görög és a görög-római nagy orvosi iskolák történelmi érdeme, hogy megteremtették az orvostan természettudományos szemléletének első időtálló alapjait. Ennek ellenére sem nyerhetett még ebben az időben, természetesen, az összes felmerült kérdés kielégítő választ. Érthető tehát, hogy az alkalmazott kezelési módok sem jártak sokszor kellő eredménnyel. Korányi Sándor szavaira gondolunk: „a babona az utolsó szalmaszál, amelybe a segítséget kereső és nem találó ember kapaszkodik.” Mindez és számos társadalomtörténeti ok következményeként terjedt el a dekadens római császárság korában a kései mágikus gyógyászat. Isis Egyiptomban mint officinális mágikus gyógyító-istennő szerepelt és ez a hatás a görög időktől kezdve egyre fokozódott. Ebben a korban azonban Alexandriában már fennállott Herophilos, valamint Erasistratos józan szemléletű iskolája, amelyet a természettudományos gondolkodás jellemezett. Az alexandriai görög orvosi iskola megerősödésével megkezdődött az egyiptomi orvostan végleges hanyatlása.

Isis, mint a varázslatok „nagy ismerője” meglehetősen korai időben (legalább már az Ebers-papyrus leírása előtt) szerepelt az Egyiptomban legtöbbször segítségül hívott gyógyító-istenek között. A kései Isis-kultuszban, mint ahogy erről az i. u. II. századból származó oxyrhynchosi ún. nagy Isis-hymnus is tudósít (Pap. Oxyr. XI. 1380), már olyan dicsérő jelzőkkel ruházzák fel Isist, mint a „Megsegítő”, vagy a „Világuralkodó”. Amikor az Isis-tisztelet elterjedt a római birodalom területén, akkor ott is Isishez fordultak a gyógyulást kereső betegek. Az ősi Asklepios-Aesculapius elveszítette a betegek gyógyítása felett egykori kizárólagos hatalmát és Isisszel osztotta meg a hegemoniát. A római világbirodalomban átvett egyiptomi istenalakokat, legalább bizonyos fokban, a római istenképzeteknek megfelelően módosították és rájuk ruházták a görög-római istenek rokonvonásait. Hasonló folyamat azonban Egyiptomban sem volt ismeretlen, már az archaikus kor óta egyesítették különböző istenek alakjait és tulajdonságait, ami a helyi városisten és az ún. „nagy istenek”, a bi-

rodalmi főisten és a természeti istenek vonásainak egybeolvadásában követhető (példaként ezúttal csupán Ré-Harachis, Atum-Ré, vagy a későbbi Amun-Ré alakjait említjük). Ezáltal volta-képpen nem keletkeztek új istenalakok, de nem is a különböző istentulajdonságok kiegyenlítése volt a cél, hanem az az ősi egyiptomi teológiai elgondolás jutott érvényre, hogy az egy megjelenhetne többalakúban is. Kétségtelen azonban, hogy az istenalakok változását Egyiptom mindenkorai politikai helyzete befolyásolta (Morcnz). A thébai fejedelmek uralomrajutásakor (XVIII. dynastia) az egykori thébai városisten, Amun nyerte el a birodalmi főisten szerepét. Az Osiris-gyilkos Seth csak az asszír, illetve perzsa uralom után (Seth a külföld istene) vesztette el véglegesen egykori jóságos istenvonásainak utolsó attributumait és vált a gonosz megszemélyesítőjévé (Kees). Seth valaha a Rameszszidák háziisteneként szerepelt, sőt a Harris-féle mágikus papyrus, valamint az Apophys-könyv még olyan kedvező beállításban tünteti fel Sethet, hogy az Apophys-zivatarkígyó dühös támadásával szemben megvédelmezte a Nap bárkáját és ezért „Ré szeretett fia” jelzővel említi nevét (Grapow). A görög időszakban Alexandria görög lakói egyesítették az egyiptomi és a görög istenek alakjait. Ilyen módon keletkezett, Manctho egyiptomi pap közvetítésével, a thaumaturgiás gyógyításokban később olyan jelentős szerephez jutott Sarapis (Asar-Hapi: a halálban Osirisszel egyesült Apis-bika, amely egybeolvadt a görögök Hades-istenképzetével). Kees jogosan hívja fel arra a figyelmet, hogy amíg Alexandriában, majd a római világbirodalomban Sarapis tisztelete terjedt el, addig Egyiptomban Ptah-isten szent állatával, az Apis-bikával kapcsolatos ősi kultikus szokások változatlanul maradtak. Az egyiptomiak konzervatívan megőrizték hagyományait. Az i. u. II. századból a deltavidékből származó egyik egyiptomi múmián Nemeskéri J. és általam talált orrprothesis újabb bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy amikor a tulajdonképpeni ősi egyiptomi vallás már csaknem megszűnőben volt, még akkor is előtérbe jutott az a szemlélet, hogy a test, a Ka- és Ba-lélek hármas egységet képez.

Említettük már, hogy az Isis-kultusz római formájában sok te-

kintetben elveszítette egyiptomi külsőségeit és legalább a szentélyek építésében, valamint a figurális ábrázolásban érvényre jutottak a római stylus sajátosságai. A római kifejezőmódban (pl. a párizsi Musée Guimet Isis-Vertumnája) Isis fejkéről hiányoznak a szarvak és a jellegzetes hieroglyphajel (trónjel), de rendszerint nem található meg az anch-életjel és a mágikus jelentőségű Isis-csomó sem. A szűk és áttetsző egyiptomi köntös helyett bőven redőzött római ruhában és az egyiptomi merev, kanonikus kifejezőmóddal ellentétben élethű mozgásban ábrázolják.

A gyógyászati mágiának a késő római korban bekövetkezett elterjedésével azonban korántsem Hippokrates, Galenos, vagy Soranos szenvedett vereséget, ellenkezőleg éppen a mágia által az orvostudományban előidézett hanyatlás bizonyítja alkotásai nagyságát.

I R O D A L O M

1. Cumston, G. H.: Histoire de la Médecine du temps des Pharaons en XVIII. Siècle, Paris, 1931.
2. Diodorus Siculus: ed. J. Bekker, Leipzig, 1853.
3. Breasted, J. H.: The Edwin Smith Surgical Papyrus, etc. I-II. Chicago, 1930.
4. Breasted, J. H. und Ranke, H.: Die Geschichte Ägyptens, Zürich, 1936.
5. Dobrovits, A.: Egyiptom és a hellénizmus, Budapest, 1943.
6. Erman, A.: Zaubersprüche für Mutter und Kind aus dem Pap. 3027 des Berliner Museums, Berlin, 1901.
7. Erman, A.: Das Märchen des Papyrus Westcar, Mitt. Mus. Berlin 1890, 5.1.
8. Grapow, H.: Grundriss der Medizin der alten Ägypter, I-V. Berlin. 1954-58. (a IV/1. kötettől kezdve H. v. Deines és W. Westendorf társszerzőkkel).
9. Grenfell, B. P. and Hunt, S. A.: The Oxyrhynchos Papyri, Oxford, 1898.
10. Joachim, H.: Papyrus Ebers, Berlin, 1890.
11. Kees, H.: Der Gottesglaube in Ägypten, Leipzig, 1956.
12. Lange, O.: Der magische Papyrus Harris, Kopenhagen, 1927.
13. Lefebvre, G.: Essai sur la Médecine égyptienne du l'époque pharaonique, Paris, 1956.

14. Mérci, Gy.: Rationalis-empiriás és mágikus gyógyászati elemek az óegyiptomiak orvostudományában. Orsz. Orvostört. Könyvt. Közleményei,
15. Mérci, Gy. und Nemeskéri, J.: Paläopathologische Untersuchungen an ägyptischen Mumien aus der Römerzeit, *Virchows Arch.* 331, 1958.
16. Morenz, S.: Ägypten und das Berliner Ägyptische Museum, Berlin, 1955.
17. Plutarchos: *De Iside et Osiride*, ed. Parthey, 1850.
18. Sethe, K.: *Urgeschichte und älteste Religion der Ägypter.*
Beiheft z. *Ztschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesell.* Leipzig, 1930.
19. Sigerist, H.: *A history of Medicine. I. Primitiv and archaic Medicine.* 1951.
20. Weindler, F.: *Geburts- und Wochenbettdarstellungen auf altägyptischen Tempelreliefs.* München. 1915.
21. Wreszenski, W.: *Der Londoner medizinische Papyrus (Brit. Mus. 10 059) und der Papyrus Hearst in Transkription, Übersetzung und Kommentar,* Leipzig, 1912.
22. Wreszenski, W.: *Der Papyrus Ebers, I. Teil: Umschrift,* Leipzig, 1913.